

катализатора проявлення мотивації, котра в свою чергу стає механізмом вибору поведінки суб'єкта. Архетипне перекодирування смислів в функціональних системах цілостного психічного дозволяє познавати об'єктивну реальність в її протирічливій сутності відповідно до вимогам просоціальної адаптації.

Ключові слова: архетип, символ, архетипна символіка, образ, цілостність психічного, діалогічне взаємодія, активність, рефлексивність, механізм усвідомлення, імпульс, каузальність.

© 2013

Г. М. Горбач (м. Черкаси)

ПОНЯТТЯ НЕСВІДОМОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ АРХЕТИПІВ У ГЛИБИННІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Актуальність дослідження. Науково-психологічний інтерес до проблеми пізнання несвідомих аспектів почав реалізовуватися у філософії романтичного періоду (початок XIX ст.). Несвідоме тлумачилося як потаємна глибинна сфера психіки, інша реальність. Дослідження несвідомого передбачало значні труднощі в силу важкодоступності його змістів [11]. Науково-теоретичне обґрунтування змісту несвідомого було здійснене в психоаналізі З. Фрейдом. Вченим було доведено особливість формування несвідомого, яка ґрунтувалась на здатності психіки витіснити несприйнятливі потяги, переживання, бажання тощо. Витіснені в несвідоме змісти зумовлюють семантичну наповненість сновидінь, проявляються в обмовках, описах, гуморі, жартах [4]. Розроблений З. Фрейдом [1] метод вільних асоціацій дозволив цілеспрямоване пізнання несвідомих аспектів психіки суб'єкта.

Постановка проблеми. Значний внесок у поглиблення теорії несвідомого був зроблений К. Г. Юнгом [7]. Дослідивши наявність колективного пласту, психіки автор прослідковує можливість її пізнання через аналіз і тлумачення символічної продукції психіки (мова, твори мистецтва, міфологія тощо) [8]. Можливість пізнання несвідомого забезпечує розроблений академіком НАПН України, доктором психологічних наук, професором Т. С. Яценко метод аналізу тематичних психомалюнків [13; 14]. Цей метод є цілісним, високо спроможним способом діагностування несвідомих змістів психіки. Особливістю комплексів психомалюнків є здатність виявляти несвідомі змісти в їх логічній завершеності. Малюнок дає можливість відтворювати в образах дійсність і проектувати в них несвідомі змісти психіки. Діагностична спроможність малюнка полягає в можливостях поєднати зовнішні і внутрішні світи в образах і певних символах, а це дає змогу спостерігати і проникати у несвідомі аспекти психіки суб'єкта. Практика роботи з малюнками базується на спонтанності проєктивних зображень, оскільки лише вільні рухи руки дають змогу проектувати образи заблокованих свідомістю імпульсів.

Метою статті є процес вивчення несвідомих аспектів психіки, їх універсальний та унікальний зміст. Завданнями виступає аналіз теоретичних аспектів поняття несвідомого у науковій літературі; дослідження проблеми репрезентації несвідомих змістів психіки в психологічних концепціях науковців; з'ясування впливу несвідомого на розвиток особистості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-психологічної літератури [3-14] передбачає необхідність висвітлення впливу несвідомої сфери психіки суб'єкта та архетипів на його подальший розвиток. З. Фрейд науково обґрунтовує зміст несвідомого, побачивши в ньому витіснені потяги, фантазії, зміг показати їх динамічний характер. Відмовившись від фізіологічних пояснень, З. Фрейд представив несвідоме у вигляді могутньої ірраціональної сили, антагонічної діяльності свідомості. З. Фрейд [3, с. 13] зазначав, що поняття несвідомого ми отримуємо із вчення про витіснення, оскільки витіснення розглядається як типовий приклад несвідомого. Несвідоме містить в собі подвійний зміст, в залежності від якого воно поділяється на приховане, але здатне стати свідомим, і витіснене, яке саме по собі і без подальшого не може стати свідомим. Приховане несвідоме З. Фрейд називає передсвідомим. Термін «несвідоме» вчений використовує тільки по відношенню до витісненого динамічного несвідомого [5]. Так, передсвідоме стоїть набагато ближче до свідомого, ніж несвідоме: з'явилися свідомість, передсвідоме і несвідоме [6]. З. Фрейд [14] поділяв людську психіку на такі складові: Я (свідомість), Воно (несвідоме) та Над-Я чи Ідеальне Я (совість). Характеристики несвідомого знаходять своє вираження в інтуїції, афектах, паніці, гіпнозі, сновидіннях, звичних діях, підпороговому сприйнятті, запам'ятовуванні, а також досягненнях, почуттях і вчинках, описах, обмовках, причини виникнення яких не усвідомлюються особистістю [2]. Психоаналіз зробив істотний крок вперед у дослідженні несвідомої сфери психіки, оскільки не тільки оцінив переваги динамічного розуміння душевних процесів, але й звернув увагу на психічні процеси, намагався показати в межах якої системи чи між якими системами відбувається будь-який психічний акт. Саме завдяки цьому він отримав назву «Глибинної психології (психології глибин)» [14]. Ядро несвідомого складається з психічного корелята потягів, які намагаються дати вихід своїй енергії, тобто реалізації бажань. Ці потяги координовані один з одним, існують поряд, не здійснюють впливу один на одного і не протирічать один одному. Якщо вони стають

одночасно активними і цілі їх здаються несумісними, то обидва ці душевні рухи не віддаляються один від одного і не знищують один одного, а об'єднуються для утворення середньої цілі, компромісу [3].

Отже, З. Фрейд, засновник психоаналізу, поставив за мету дослідити приховану сторону індивіда, яка складає глибинний шар душевного апарату, тобто несвідоме. Вчений піддає несвідоме аналітичному розчленуванню, намагаючись не тільки розкрити механізми функціонування несвідомих процесів, але й виявити їх змістовні імплікації, конкретні форми вияву несвідомого психічного в життєдіяльності людини.

Крім психоаналітичної школи, вивченням несвідомого займалася також і аналітична психологія – це ще одна школа глибинної психології, яка базується на поняттях і відкриттях людської психіки, які розробив К. Г. Юнг. Він створив обширну систему поглядів на природу людської психіки. На його думку, психіка людини носить цілісний характер і являє собою єдність взаємодоповнюючих свідомих і несвідомих процесів. У відповідності з цим психічне поділяється на свідомі і несвідомі аспекти. Причому провідна роль відводиться несвідомій сфері. К. Г. Юнг стверджував, що душа (особистість) складається із трьох окремих, але взаємодіючих структур: его, особистісне несвідоме і колективне несвідоме [7, с. 199].

Его є центром сфери свідомості, компонентом психіки, який охоплює всі ті думки, почуття, спогади і відчуття, завдяки яким людина відчуває свою цілісність, постійність. Его слугує основою самосвідомості особистості, завдяки чому людина бачить результати своєї звичайної свідомої діяльності.

Особистісне несвідоме – поверхневий пласт психіки, який вміщує в себе конфлікти і спогади, що колись усвідомлювалися, але витіснені, забуті, також чуттєві враження, яким бракує яскравості для того, щоб бути відміченими у свідомості. Особистісне несвідоме містить комплекси або скупчення емоційно заряджених думок, почуттів і спогадів, винесених індивідом із його минулого особистого досвіду чи із родового, спадкового досвіду. Відповідно уявленням К. Г. Юнга [9] ці комплекси, зкомпоновані навколо самих звичайних тем, можуть здійснювати достатньо сильний вплив на поведінку індивіда. Коли сформувались, комплекс починає впливати на поведінку людини і її світосприйняття. Матеріал особистісного несвідомого у кожного унікальний і, як правило, досяжний для усвідомлення. У результаті компоненти комплексу чи навіть весь комплекс може усвідомлюватися і здійснювати надмірний вплив на життя особистості. Для цього рівня несвідомого характерно те, що його змісти, реалізовані в свідомості, переживаються як належні Его, власність Я [10].

К. Г. Юнг відзначає: «Досвід аналітичної психології достатньо повно показав, що свідоме і несвідоме рідко збігаються в тому, що стосується їх змістів і тенденцій. Відсутність паралелізму не є випадковістю; вона зумовлена тим, що несвідоме діє на основі компенсаторності чи компліментарності відносно свідомості... Свідомість виявляється у компліментарності по відношенню до несвідомого» [14, с. 26]. К. Г. Юнг зазначає декілька причин, які зумовлюють відповідні зв'язки між свідомістю і несвідомим: свідомість володіє порогом інтенсивності, тобто витіснені змісти повинні усвідомлюватися; таким чином, все більш слабкі елементи залишаються в несвідомому;

- свідомість, у результаті її спрямованих функцій, здійснює затримку (яку З. Фрейд назвав цензурою) всього несумісного матеріалу, який витісняється до несвідомого;

- свідомість – це короткочасний процес адаптації, тоді як несвідоме вміщує не тільки весь забутий матеріал власного минулого індивіда, але й всі елементи успадкованої поведінки, які складають структуру психіки;

- несвідоме містить в собі всі комбінації фантазії, які ще не досягли порогу інтенсивності, але з плином часу і при сприятливих обставинах, ймовірно, проникнуть до свідомості [10]. Несвідомі процеси, які компенсують свідоме Я, містять в собі всі ті елементи, які потрібні для саморегулювання цілісної психіки. На особистісному рівні – це не визнані свідомістю особистісні мотиви, які проявляються у сновидіннях, або значення денних ситуацій, які не помічаються особистістю, або афекти, які не дозволяються; або критика, яка залишається не реалізована [9, с. 178].

Більш глибокий пласт психіки у структурі особистості К. Г. Юнг назвав колективним несвідомим. Це найбільш сильна, впливова, важлива й об'ємна психічна система особистості. Колективне несвідоме складається з міжособистісних, універсальних змістів, які індивідуальним Его асимільовані бути не можуть [1]. Колективне несвідоме являє собою сховище латентних слідів пам'яті людства і навіть людиноподібних предків [7]. Воно виступає як об'єктивна психіка на противагу психіці суб'єктивній, яка реалізується в особистісному несвідомому. Змісти цього прошарку психіки належать не одній особистості, а всьому людству, етносу, народу, групі [9]. Колективне несвідоме складається із могутніх первинних психічних образів, так званих архетипів. Архетипи – вроджені ідеї чи спогади, які змушують людей сприймати, переживати і реагувати на події певним чином. Це фактори, під впливом яких особистість реалізує в своїй поведінці універсальні моделі сприйняття, мислення і дії у відповідь на який-небудь об'єкт чи подію. В той час як образи спогадів особистісного несвідомого являються якби заповненими, пережитими образами, архетипи колективного несвідомого являють собою форми незаповнені, тому що вони не пережиті індивідом особисто. Архетип древніший, ніж культура, так що він не передається традицією, міграцією або мовою. Він є апіорною формою психіки та виникає спонтанним чином. Архетип тісно

пов'язаний із структурою мозку та передається індивіду по спадковості разом з мозковою структурою. Він являється психічним вираженням структури мозку, вічна готовність до актуалізації тих чи інших психічних форм. К. Г. Юнг [7, с. 201] вважав, що кожен архетип пов'язаний із тенденцією вираження відповідного типу почуття та думки по відношенню до відповідного об'єкту чи ситуації. Кількість архетипів у колективному несвідомому може бути необмеженою. Але особлива увага в теоретичній системі К. Г. Юнга приділяється персоні, анімі і анімусу, тіні і самості.

Персона («маска») – це наше публічне обличчя, тобто те, як ми проявляємо себе у відносинах з іншими людьми. Персона означає більшість ролей, які програються у відповідності з соціальними вимогами. У розумінні К. Г. Юнга [7, с. 202], персона слугує цілі справляти враження на інших, приховувати істинну сутність особистості. Персона як архетип необхідна для реалізації міжособистісних взаємовідношень [10].

На противагу цій ролі, яку виконує персона по відношенню до оточуючого світу, архетип тінь представляє придушену темну і тваринну сторону особистості. Тінь містить соціально неприйнятні сексуальні та агресивні імпульси, аморальні думки та пристрасті. Але у тіні є і позитивні властивості. К. Г. Юнг [7, с. 202] розглядав тінь як джерело життєвої сили, спонтанності і творчого початку в житті особистості. На думку К. Г. Юнга, функція Его полягає в тому, щоб спрямовувати в потрібне русло енергію тіні, стримувати негативний бік особистості таким чином, щоб гармонійно вибудовувати міжособистісні стосунки з іншими, але в той же час приховано виражати імпульси, насолоджуючись здоровим і творчим життям.

Аніма представляє внутрішній образ жінки в чоловікові, його несвідомий жіночий бік, в той час як анімус – внутрішній образ чоловіка в жінці, її несвідомий бік. Цей архетип, як вважав К. Г. Юнг, еволюціонував протягом багатьох століть у колективному несвідомому як результат досвіду взаємодії з протилежною статтю. К. Г. Юнг [7, с. 202] розглядав гармонійне вираження аніми і анімусу в особистості, не порушуючи загального балансу психіки, спрямування її у руслі самореалізації. Іншими словами чоловік повинен виражати свої фемінні якості поряд з маскулініними, а жінка повинна проявляти свої маскулініні якості так, як і фемінні. Якщо ж ці необхідні атрибути залишаються недорозвинутими, в результаті відбудеться одностороннє формування і функціонування особистості [9].

Самість – найбільш важливий архетип у теорії К. Г. Юнга. Самість являє собою серцевину особистості, навколо якої організовані і об'єднані всі інші елементи. Коли досягнута інтеграція всіх аспектів душі, людина відчуває єдність, гармонію і цілісність. Психологічним носієм образу Бога в людині Юнг вважав самість. Він вважав, що вона (самість) діє як керівний принцип особистості, що відбиває потенційну цілісність індивіда і підтверджуючий її зміст. Символами самості може бути все, що зв'язує людину з образами колективного несвідомого. Такі визначені, освітлені століттями основні форми, як хрест і мандала, визнаються колективним вираженням вищих релігійних цінностей людини. Хрест символізує напругу між крайніми протилежностями людського і божественного, а мандала являє собою дозвіл цієї опозиції. Таким чином, у розумінні К. Г. Юнга [9] розвиток самості – це головна ціль людського життя.

Частина виникаючих процесів проходить через несвідоме, як через підготовчу стадію, і досягає вищого психічного розвитку в свідомості, інша частина затримується як несвідоме. Але несвідомого досягають також переживання, які йдуть із зовнішніх сприйнятів. Всі шляхи від сприйняття до несвідомого залишаються вільними; тільки шляхи, які ведуть до несвідомого далі, перегороджуються витісненням. Відмічено, що несвідоме однієї людини може впливати на несвідоме іншої, обійшовши свідомість. При такій співпраці успіх несвідомого очевидний; посилені прагнення проявляються інакше, ніж нормальні: вони створюють здатність до виключної досконалості діяльності і проявляють такий же опір проти заперечень, як нав'язливі симптоми [9].

Висновки. Отже, свідомість і несвідоме, незважаючи на різноманітність і несхожість своїх змістів, завжди перебувають у компенсаторному чи компліментарному відношенні один до одного. Вони тісно і нерозривно пов'язані між собою. К. Г. Юнг представив таку структуру душі, яка складається із трьох окремих, але тісно пов'язаних між собою структур: его, особистісне і колективне несвідоме. Він відзначив, що особистісне несвідоме охоплює конфлікти, спогади, чуттєві враження, які колись були свідомими. Колективне ж несвідоме складається з архетипів – первинних психічних образів. Змісти колективного несвідомого належать всьому людству, етносу, народу, групі.

Література:

1. Основы психотерапии : Учебное пособие для студентов вузов / Л. Ф. Бурлачук., И. А. Грабская., А. С. Кочарян. – К. : Ника-Центр; М. : Алетея, 1999. – 320 с.
2. Тайны сознания и бессознательного: Хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко. – Мн. : Харвест, 1998. – 496 с.
3. Фрейд З. Избранное / Сост. А. И. Белкина. – М. : Внешторгиздат, 1990. – 448 с.
4. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – СПб. : Алетея, 1998. – 308 с.
5. Фрейд З. Конечный и бесконечный анализ Зигмунда Фрейда. – М. : Просвещение, 1998. – С. 67-75.
6. Фрейд З. Психология бессознательного. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.

7. Хелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) – СПб. : Питер Ком., 1999. – 608 с.
8. Юнг К. Г. Избранное / Пер. с нем. Е. Б. Глушак, Г. А. Бутузов и др. ; Отв. ред. С. П. Удовик. – Мн. : ООО «Попурри», 1998. – 437 с.
9. Юнг К. Психология бессознательного. – М. : Наука, 1994. – 320 с.
10. Юнг К. Сознание и бессознательное. – СПб. – М. : Университетская книга, 1997. – 544 с.
11. Ярошевский М. Г. История психологии. – 3-е изд., дораб. – М. : Мысль, 1985. – 575 с.
12. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. – К. : Освіта, 1993. – 208 с.
13. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. – К. : Либідь, 96. – 264 с.
14. Яценко Т. С., Кмит Я. М., Мошенская Л. В. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект). – М. : СИПРИА, 2000. – 230 с.

Резюме. У статті розглядається питання про поняття несвідомого, основні архетипи, їх тлумачення у науково-психологічній літературі.

Ключові слова: несвідоме, колективне несвідоме, цілісна психіка, архетипи.

Резюме. В статье рассматривается вопрос о понятии бессознательного, основные архетипы, их трактовка в научно-психологической литературе.

Ключевые слова: бессознательное, коллективное бессознательное, целостная психика, архетипы.

© 2013

А. С. Гришкан (г. Киев)

АРХЕТИПИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ И ГЛУБИННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Постановка проблемы. Развитие новой науки можно сравнить с ранним развитием человека: молодая наука так же, как и ребенок, скорее интересуется окружающим миром, чем самой собой, скорее поглощена усилиями познать внешние предметы, нежели вопросами саморефлексии. Наука поднимает вопросы: «Что есть я? Откуда мои истоки?», которые так же неизбежны, как вопросы ребенка к себе о собственном происхождении.

Мы не станем затрагивать историческое происхождение психоанализа или науки в целом – для такого исследования потребовалось бы покинуть границы психоанализа, – важно познать истоки науки и научного познания в ином, не историческом, но в психологическом смысле.

Изложение материала. Феномен современной западной цивилизации тесно связан с техническим прогрессом и прогрессом научного знания. Последние имеют для человечества не только положительную сторону, но и таит в себе большую опасность. Поэтому исследования в этой области, ведущие к осознанию бессознательных источников научного знания, могут способствовать вкладу в профилактику агрессивных импульсов, которые могут стоить человечеству жизни. Ведь история 20 века показала, что человечество на пике своего технического прогресса напоминает невротика пограничной организации, держащего в руках заряженное огнестрельное оружие. Психоанализ, будучи фундаментальной наукой, предприняв такое исследование, на деле исследует не что иное, как собственный фундамент, а лучше поняв, сможет укрепить его, и таким образом с большей уверенностью избежать судьбы колосса на глиняных ногах.

Экономический аспект процесса научного познания. Наука, будучи частью культуры, есть порождение человеческой психики, поэтому психоаналитические исследования в этой области более, чем возможны. Простое заключение, что «наука есть сублимированное сексуальное влечение», само по себе мало удовлетворимо, потому что оно нисколько не проливает свет на многообразное содержание самой науки. Ограничиться таким заключением – это все равно что, задавшись вопросом «Что есть компьютер?», удовлетвориться ответом: «Это то, что работает благодаря электроэнергии».

Наука – настолько сложное и масштабное культурное образование, что на него действительно было затрачено много жизненной энергии, то есть либидо. Причем, поскольку абстрактное «научное знание» складывается из индивидуальных научных открытий, каждого отдельного исследователя, то речь идет прежде всего о либидинозных затратах как раз этого последнего. Кроме того, понимая, что «научное знание» – это не просто «склад с вещами», куда каждый привнес, что смог – это еще и некоторое живое образование, которое для своего сохранения и дальнейшего существования также нуждается в либидинозных затратах. Причем речь идет не только о требуемых затратах, для сохранения научных трудов на физических носителях (скажем, в напечатанном или электронном виде), но прежде всего о живых, психических носителях научного знания. Р. Бредбери в своем романе «451 градус по Фаренгейту» обрисовал мир, в котором физические носители, в частности книги, уничтожались – и потому люди впитали знания в себя, намереваясь таким образом передать их